

Vanja Brdar Mustapić

Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb

Namještaj hrvatskih proizvođača na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896.

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 20. 6. 2014. – Prihvaćen 20. 11. 2014.

UDK: 749.1(497.5):069.5(439 Budimpešta) 1896”

Sažetak

Namještaj i interijeri hrvatskih, pretežno zagrebačkih proizvođača na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. analizira se i interpretira na osnovi fotografija iz onodobnih publikacija koje većim dijelom dosad nisu bile predmet stručne interpretacije, te opisa i osvrtu u tim i drugim tiskovinama kao i poznatih podataka, predmeta i nacrtu. Jedna od fotografija omogućila je detekciju Bolléova nacrtu za dio neogotičke sobe tvornice namještaja Bothe i Ehrmann. One su ujedno izvrstan izvor izgleda originalnih interijera izložbenih cjelina, primjerice spavaće sobe u narodnom stilu stolara Antuna Kontak prema sačuvanim nacrtima Augusta Posilovića, dosad već dijelom prezentirane (sačuvan stol za umivanje i nacrt za njega). Dopunu autoričnih istraživanja s prethodno

prepoznatim nesigniranim i nedatiranim nacrtom za ormar atribuiran Bolléu čini njegov, ovaj put signiran i datiran, nacrt za stolac i zrcalo sačuvane spavaće sobe đakovačkog stolara Dragutina Turkovića s te izložbe. Namještaj na izložbi još je u potpunosti neostilskih karakteristika s brojčanom dominacijom neorenesansnog stila sukladno stilskim tendencijama u ovom kulturnom krugu, uz javnosti najzanimljiviji narodni stil, te druge stilske izričaje. Uz to je utvrđeno da je stolar Miroslav Häcker, izlagač na Milenijskoj izložbi, izradio namještaj za paviljon Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva i na Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi 1891. u Zagrebu.

Ključne riječi: *namještaj, Milenijska izložba, Herman Bollé, August Posilović, Dragutin Turković, Antun Kontak, Bothe i Ehrmann, Miroslav Häcker*

Uvod – Milenijska izložba i produkcija namještaja

Svjetske, međunarodne i nacionalne gospodarske izložbe karakteristične su manifestacije druge polovine 19. stoljeća – premda njihovo značenje ne jenjava ni u kasnijim razdobljima sve do danas – stoga su nezaobilazne pri istraživanju raznih područja, pa tako i umjetničkog obrta i namještaja u razdoblju historicizma. Upravo je oporavak francuske nacionalne manufakturne proizvodnje krajem 18. stoljeća bio poticaj osnutku prvih lokalnih izložbi koje će prerasti, u modernizacijskim procesima, u međunarodne i svjetske, počevši od one u Londonu 1851.¹ Premda su izložbe toga profila i dosad bile predmet proučavanja unutar drugih struka i u drugom kontekstu,² ovom je prilikom pozornost fokusirana na namještaj koji su izložili hrvatski proizvođači na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896., te je rezultirala konkretnim novim izvorima: fotografijama nekih od izloženih interijera te detektiranim nacrtima za namještaj. To su za povijest namještaja u Hrvatskoj prvorazredni dokumenti s obzirom na njihovu rijetkost, te ujedno osnova za stilsko-oblikovnu analizu, valorizaciju i interpretaciju ovog

nastupa – ne samo namještaja nego i interijera – kao uzorka onodobne domaće produkcije namještaja.

Milenijska izložba u Budimpešti 1896. održana u povodu tisuću godina Ugarskog Kraljevstva bila je prije svega namijenjena prezentaciji dostignuća Ugarske, te je svojim opsegom daleko nadmašila onu Zemaljsku iz 1885. godine.³ Uz Ugarsku su kao gosti, iz političkih razloga dakako, sudjelovale još Hrvatska i Bosna i Hercegovina. Stoga je izvješće tajnika zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore Milana Krešića ne samo pregled nego i usporedba situacije u Ugarskoj i Hrvatskoj. Proizvodnja namještaja u Ugarskoj, većinom radovi budimpeštanskih stolara i tapetara izloženi u središnjem industrijalnom paviljonu, nije od Krešića dobro ocijenjena. Upotreba narodnih motiva bila je dvojbenog uspjeha, a i ostali interijeri »u raznim modernim stilima« nisu ga se dojmili. Zanimljivo je zapažanje da je ugarski namještaj bio potpuno pod bečkim utjecajem »nu u slabijoj nakladi.« No zato se, u vezi s temom, ističe proizvodnja namještaja od savijenog drva, odnosno paviljon tvrtke *Thonet*.⁴ U drugom komentaru u časopisu *Nada* ističe se veličina ugarskog nastupa, u rasponu od velikaške dvorane

do jednostavne građanske sobe, sve »od europskog ukusa i solidne izvedbe«.⁵

»Uređene sobe« hrvatske dionice na Milenijskoj izložbi

Nastup naše zemlje, uključujući sve obrtne grane, ocjenjuje se kao uspješan i kvalitetan. Izložba je bila podijeljena u dva dijela, »historičku izložbu« i »izložbu sadašnjosti«, u kojoj je bilo 18 skupina razdijeljenih u razrede s ukupno 9278 izlagača. Među našim izlošcima prezentiranim u vlastitim paviljonima – umjetničkom (Korb i Giergl), šumarskom (Herman Bollé), industrijalnom (Vjekoslav Heinzl ml.) i kušaonici (Hönigsberg i Deutsch) – u XI. skupini »umjetni obrt, obrt sa drvom, pokućtvom, dekorativni obrt i glasbala« u prvom razredu »uređene sobe (interieuri)« izlagalo je 14 izlagača od kojih 11 iz Zagreba, a u drugom »stolarske radnje« njih 44, uglavnom izvan Zagreba.⁶

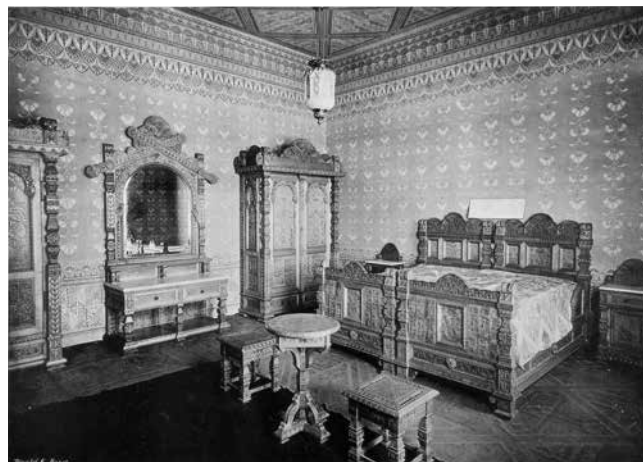
Sačuvana građa i izvori uglavnom se referiraju na skupinu »uređenih soba«. Stolarski majstori koji ih izlažu, većinom dakle iz Zagreba, značajna su i aktivna imena obrtničke scene, neki od njih bivši (Ivan Budicki, Miroslav Häcker) i aktualni učitelji Obrtne škole (Josip Šeremet), neki ujedno agilni u strukovnom i privrednom životu grada (Häcker, Antun Kontak i drugi). Većina je uspješno izlagala i na nekim od prethodnih izložbi ovog karaktera.⁷ Uz njih je u izradi opreme interijera sudjelovao i niz obrtnika drugih struka, a uz navedene izvore, temeljem detaljnih popisa izlagača i njihovih radova, pa i ponekih opisa, moguće je potpunije rekonstruirati izgled izložbenih cjelina.

Upravo su naši izlagači u XI. skupini »učinili rodu glas«. Interijeri su bili izloženi u hrvatskom industrijalnom paviljonu u prizemlju i prvom katu u posebnim sobama »u traškom dijelu zgrade«,⁸ premda se za neke primjećuje da su bile premale za izložene interijere.⁹

Spavaća soba Posilović–Kontak

Jedna od izvjestiteljima najzanimljivijih grupa izložaka bili su predmeti izrađeni u narodnom slogu, domaćima i »iz patriotskih razloga«. Upravo među namještajem toga stila imamo, uz ostalu dokumentaciju, neke sačuvane predmete, a najveću pozornost i brojne komentare izazvala je spavaća soba koju je izradio zagrebački stolar Antun Kontak prema nacrtima Augusta Posilovića. Sačuvani su pojedini predmeti garniture te nacrti za većinu njezinih elemenata koji se nalaze u fundusu Muzeja grada Zagreba, a dosad je već bio objavljen i javnosti prezentiran stol za umivanje/psiha te nacrt za taj predmet.¹⁰ Fotografija iz onodobne publikacije predočuje izgled namještaja, te što je iznimno važno u kontekstu analize unutrašnjeg uređenja, i samog interijera¹¹ (sl. 1).

Namještaj od javorovine bogato zasićene rezbarije s oslikom blijedo crvene i zelene boje u kombinaciji sa zlatnom¹² potvrđuje karakteristike Posilovićeva stila s naglašenim inzistiranjem na narodnom stilu kojeg razvija u osebujnoj

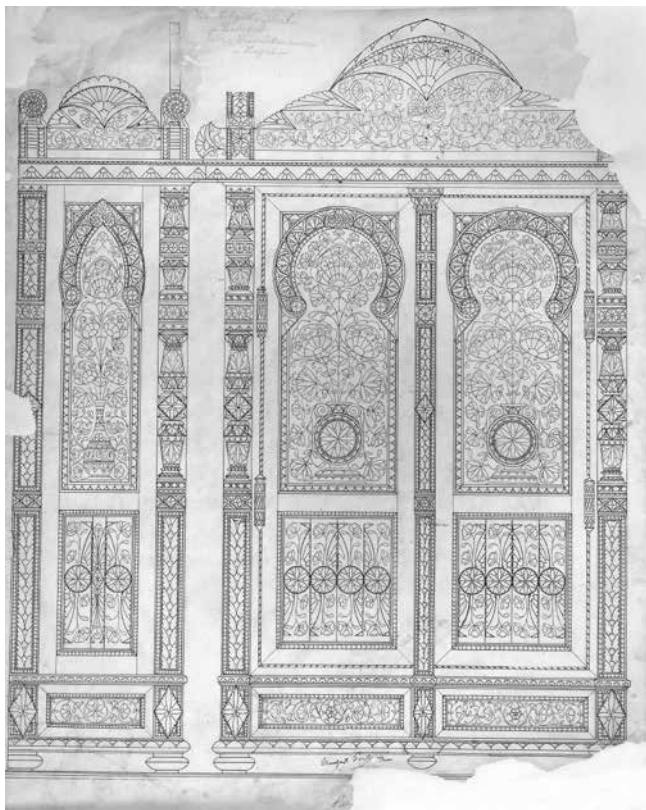
1 Fotografija spavaće sobe A. Kontak–A. Posilović na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. (iz: DRAGUTIN GAUL /bilj. 11/, sv. IV, list 26)

Photograph of the A. Kontak–A. Posilović bedroom at the Millennium Exhibition in Budapest 1896 (source: DRAGUTIN GAUL /n. 11/, vol. IV, sheet 26)

maniri, od prijedloga za arhitektonska i urbanistička rješenja do izrade adresa i diploma.¹³ Usporedbom s nekim od sačuvanih Posilovićevih nacrti za namještaj očite su sličnosti kako u oblikovanju i dekoraciji tako i u koloritu.¹⁴ U osnovi oblikovanje proizlazi iz standardnih formi namještaja koje u potpunosti rezbari i ukrašava polikromijom, a inspiracija je, uobičajeno za taj stil, u šarolijama na tikvicama.¹⁵ No konačan je rezultat maštovita interpretacija, čak s daškom egzotike. To uočavaju već i onodobni komentatori: »Ovaj slog hoće da bude hrvatski, odnosno jugoslavenski, ali je faktično svakojaka smjesa. Nalazimo tuj bizantskih, asirskih, egiptskih itd. motiva, nu tako sretnim ukusom spojeno, da je dojam pokućstva bio izvanredan.«¹⁶

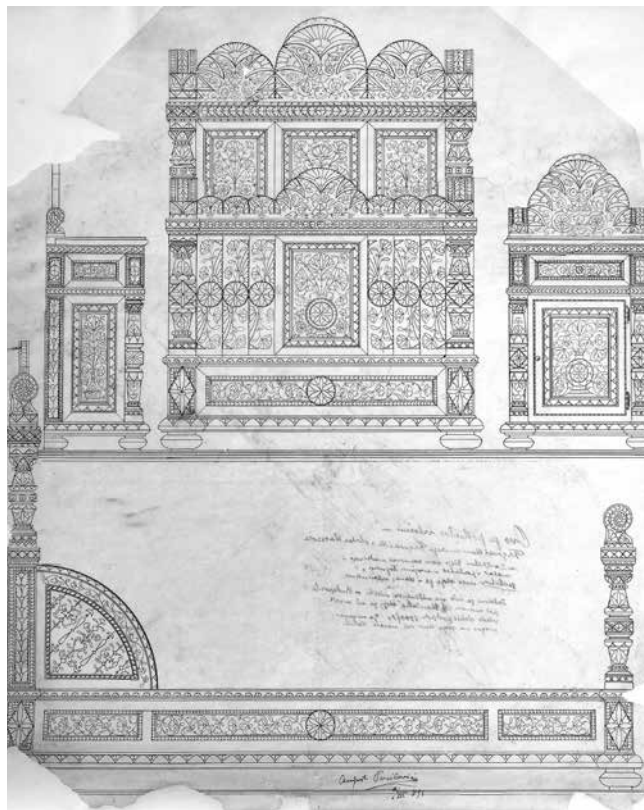
Predmeti su bili smješteni – a na fotografiji se vidi i okrugli stolić za koji jedino nema nacrt, dok se škrinja i držalo za ručnike ne vide – u jednako tako ornamentalno zasićenom prostoru s oslikanim stropom i zidovima ukrašenim raznovrsnim vegetabilnim motivima i palmetama u stiliziranoj varijanti karakterističnoj za Posilovićev opus.¹⁷ Iz opisa saznajemo da je koloristički bogata, što se može komparirati s njegovim sačuvanim primjerima uređenja crkvenih prostora i brojnim nacrtima: »Cijela je soba od zagasito živih boja, svietloružičasta, svietlomodra, sredina između žute i zelene boje. Boje su tako finog tona, rezbarija tako kićena, nježni zastori, pokrivač na postelji od zagasite svile«. No usprkos činjenici »da ćeš skoro od svih, koji ulaze, čuti glasne povike udivljenja«,¹⁸ ipak se iznose i neke zamjerke na Posilovićev koncept u oblikovanju predmeta, ponajprije »nerazmjernost koja se gdje-gdje pokazuje u konstruktivnim dielovima«,¹⁹ isto tako i nepraktičnost.²⁰

Iste će zamjerke imati i Vladimir Lunaček koji će o sobi detaljno i kritički, ističući dobre i loše strane, pisati u komentaru na izložbu *Prve hrvatske udruge za stolarske i dekorativne proizvode* u Zagrebu 1902. na kojoj je ova garnitura ponovno bila izložena. Lunaček inzistira na proučavanju etnografske baštine u stvaranju narodnog sloga, a za razliku od Krešića,

2 August Posilović, nacrt za ormar spavaće sobe zagrebačkog stolara Antuna Kontak na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896., Muzej grada Zagreba

August Posilović, design for a chest of drawers in the bedroom, made by carpenter Antun Kontak from Zagreb, at the Millennium Exhibition in Budapest 1896, Muzej grada Zagreba

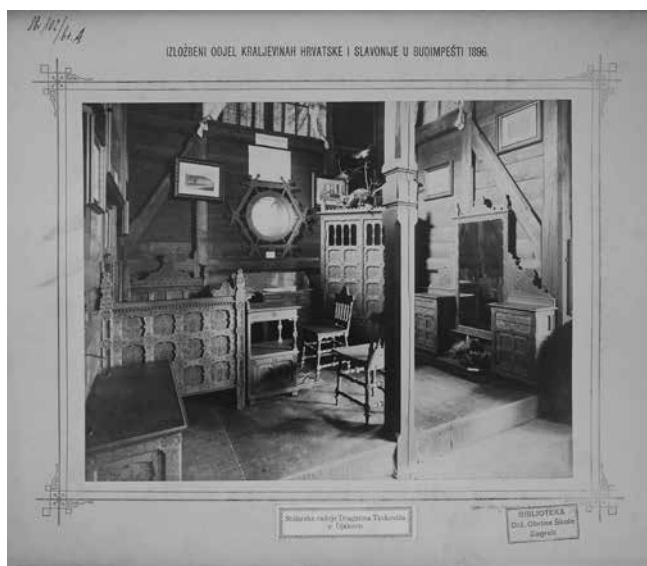
3 August Posilović, nacrt za krevet i noćni ormarić spavaće sobe zagrebačkog stolara Antuna Kontak na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896., Muzej grada Zagreba

August Posilović, design for a bed and a bedside table in the bedroom, made by carpenter Antun Kontak from Zagreb, at the Millennium Exhibition in Budapest 1896, Muzej grada Zagreba

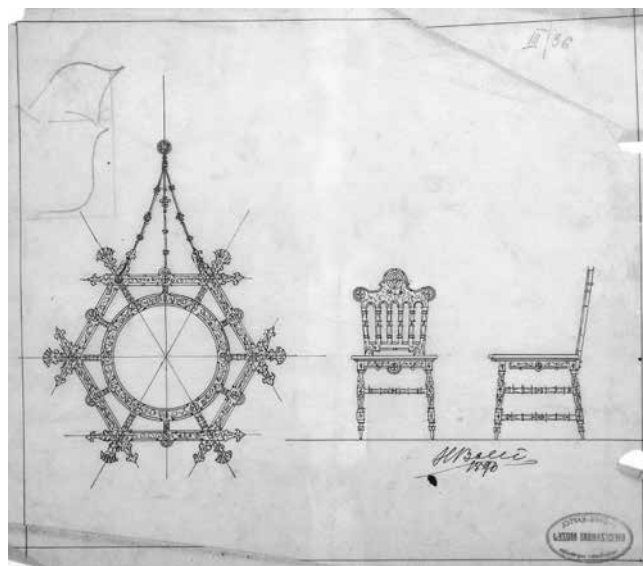
smatra da su Mađari na Milenijskoj izložbi pokazali napredak u stvaranju mađarskog stila. Lunaček je, kao i ostali, Posilovićeve nacрте općenito okarakterizirao kao »bizantinske«, a ovaj namještaj ga još asocira i na »lombardski, na gotski, a i na barokni stil kasnije renesanse«. To su, kako piše, samo prazne plohe ispunjene hrvatskim motivima »i vrlo minucijoznom i mučnom rezbarijom«. I on zamjera nedostatak usklađenosti forme i dekoracije. Namještaj je masivan i težak, nepraktičan za održavanje: u rezbarijama će se zadržavati prašina, a zlatni ornamenti koji obrubljuju crvenu i zelenu dekoraciju će se uporabom oštetiti. Zato je zanimljiv za muzej ili za nekog tko se bavi narodnim stilovima. Lunaček međutim ističe ormar i škrinju kao uspjele. Okrugli stolić i stolci su po njegovu mišljenju »odviše minucijozno izradjeni«, dok je »umivaonik« dobar, no suvišna su mu »ona dva balvana nad zrcalom«. Lunaček analizira Posilovićev namještaj već s vremenskom odmakom, iz razdoblja u kojem se usporedno uz neostilove javlja i secesija kao stil namještaja standardne građanske kulture, što je bilo razvidno upravo na izložbi 1902. Stoga mu je Kontakov i Posilovićev namještaj »nekako tradicionalan, historičan, u neku ruku kao neka starinska imitacija.« Njegov dojam je utemeljen s obzirom na datum nastanka – jedan od nacрта za tu sobu datira još u 1894. godinu, dakle gotovo desetljeće ranije.²¹

Postoji, dakle, pet nacрта za sve predmete osim stolića: za stol za umivanje, za krevet i noćni ormarić, za ormar, za »držalo za ručnike«, te za »stolić uz krevet« (stolac bez naslona) i »ladicu« (škrinju). Posilović je datirao dva nacрта; na onome za krevet i noćni ormarić je datum 6. ožujka 1894., a na nacrtu za držač ručnika 21. lipnja 1895.²² (sl. 2–3).

U novinskom napisu iz 1902. Kontak, međutim, komentira da je po njegovoj želji nacрте ispravio Herman Bollé,²³ premda se to iz sačuvane građe ne može utvrditi.²⁴ U svakom slučaju, sam Kontakov stolarski rad nailazi na pohvale pa je i nagrađen, dok je Posilovićeva interpretacija, stilski i oblikovno, postavljena u realne gabarite na tragu slobodne, zanatski pomalo nespretne, te zapravo naivne interpretacije,²⁵ potvrđujući mišljenje Kršnjavoga da je najbolji u području ornamentike.²⁶ Lunaček pak zapaža: »Nu ne će ni ornamenti jednoga stila podati pokućstvu stilizaciju. Sami ornamenti ne mogu toga dati, tu mora s jedne strane odlučiti umjetnički osjećaj, a s druge praktičnost.«²⁷ Uz zanimljivosti vezane uz put sobe do muzejskog fundusa,²⁸ za povijest namještaja u Hrvatskoj ovaj je namještaj iznimno značajan također jer je u opusima i Posilovića i Kontakova ovo jedini zasad poznati sačuvani namještaj ove vrste, kod Posilovića profani, kod Kontakova za stambeni interijer.²⁹

4 Fotografija spavaće sobe Herman Bollé–Dragutin Turković na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896., Državni arhiv u Zagrebu
Photograph of the bedroom designed by Herman Bollé–Dragutin Turković at the Millennium Exhibition in Budapest 1896, Državni arhiv u Zagrebu

5 Herman Bollé, signiran i datiran nacrt za zrcalo i stolac spavaće sobe đakovačkog stolara Dragutina Turkovića, 1896., Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (foto: V. Benović)

Herman Bollé, signed and dated design for a mirror and a chair in the bedroom, made by carpenter Dragutin Turković from Đakovo, 1896, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu

Ostali primjerci namještaja u narodnom stilu

Još jedna sačuvana garnitura, također spavaća soba u narodnom stilu, ona je đakovačkog stolara Dragutina Turkovića,³⁰ na Milenijskoj izložbi prezentirana u šumarskom paviljonu,³¹ a danas u Muzeju za umjetnost i obrt.³² O njezinu postavu svjedoči i više puta objavljena sačuvana fotografija³³ (sl. 4). O toj signiranoj garnituri, izrađenoj od hrastovine i ukrašenoj duborezom i slikarijama s motivima tikvica, već je objavljena opširna analiza s prije pronađenim nesigniranim i nedatiranim nacrtom ormara atribuiranog Hermanu Bolléu.³⁴ Ovom prilikom dopunjujem dosadašnja saznanja još jednim koje potvrđuje tu atribuciju: signiranim i datiranim (1896.) nacrtom za okvir zrcala i stolac³⁵ (sl. 5–6).

Uobičajena inspiracija duborezom i šarolijama na tikvicama bit će varirana u predsoblju zagrebačkog stolara Alberta Zorinića,³⁶ i ovaj put po Bolléovu nacrtu.³⁷ Namještaj od bijele javorovine smješten u prostor sa zidovima prekrivenim oplatom u visini dva metra³⁸ znamo prema fotografiji (sl. 7) koja prikazuje stol, klupu, stolac i stolac bez naslona oblikovane u stiliziranim i reinterpetiranim elementima etnografske tradicije, s tokarenim stupićima, rozetama izvedenim na proboj, ploham bogato ukrašenim stiliziranim biljnim motivima izvedenim crtežom paljenjem i obojenim (zagasita lazurna boja) čiju je dekoraciju izradio zagrebački slikar i pozlatar Ivan Zach.³⁹ Komentator pak ističe uravnoteženost oblika i dekoracije: »Osim toga, koliko smo samo puta mogli iskusiti neugodnu suprotnost između lakoće rezbarene i bojane ornamentike i nezgrapnosti forme! Ovaj je interijer potpuno oslobođen tog tereta.«⁴⁰ Uz ostalu opremu prostora, ondje se nalazila i peč zagrebačkog pečara Dragutina Keperta izrađena u narodnom slogu stilski se uklapajući u cjelinu.⁴¹

6 Stolac, dio spavaće sobe, nacrt Herman Bollé, stolar Dragutin Turković, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb (foto: S. Budek)

A chair for the bedroom, design Herman Bollé, carpenter Dragutin Turković, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb

7 Fotografija namještaja zagrebačkog stolara Alberta Zorinića na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. (iz: HORVÁT PÁL /bilj. 9/, 271)

Photograph of furniture made by carpenter Albert Zorinić from Zagreb at the Millennium Exhibition in Budapest 1896 (source: HORVÁT PÁL /n. 9/, 271)

Shodno interesu za narodni stil, u istoj su publikaciji bile reproducirane još dvije fotografije namještaja toga sloga: jedna prikazuje kredenc, oblikovanje kojeg se veže na tipologiju građanskog namještaja, i dva različita stolca, kako piše, rad

8 Fotografija namještaja bjelovarskih stolara na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. (iz: HORVÁT PÁL /bilj. 9/, 272)

Photograph of furniture produced by the carpenters of Bjelovar at the Millennium Exhibition in Budapest 1896 (source: HORVÁT PÁL /n. 9/, 272)

bjelovarskih tesara i stolara⁴² (sl. 8), a druga seljački stolac iz sela Petrovac kraj Vukovara.⁴³

Interijeri zagrebačke tvornice namještaja *Bothe i Ehrmann*

Prema fotografijama u publikacijama saznajemo kako su izgledala još dva interijera s Milenijske izložbe, oba rad zagrebačke tvornice namještaja *Bothe i Ehrmann*.⁴⁴ Jedan je neogotički, a riječ je o sobi za gospodu za koju nema popisa predmeta,⁴⁵ no zato postoje čak dvije fotografije, svaka objavljena u zasebnoj publikaciji, a uz jednu je prikazana i tlocrtna dispozicija predmeta (sl. 9).⁴⁶ Na fotografiji se vide pojedini komadi namještaja: stol, naslonjači (prema tlocrtu, bilo ih je tri), sofa ugrađena između dva ormara, konzolno ogledalo, no prema tlocrtu bilo je još nekih elemenata u prostoru.

Interijer je izvrstan primjer historicističkog koncepta kako u oblikovanju namještaja tako i u osmišljavanju ambijenta. Namještaj od hrastovine u oblikovanju pojedinih predmeta u devetnaestostoljetnoj interpretaciji slijedi povijesne uzore, najizrazitije u tipu naslonjača varijante s X-nogama, u rezbarenim dekorativnim motivima, u upotrebi stakla od obojenih pločica spojenih olovom (njem. *Butzenglas*) na vratnicama ormara, kao i u oblikovanju izrazito dekorativnih petlji i okova vratnica. Tipologija konzolnog ogledala, kao i tapcirane sofe s bočnim valjkastim jastucima/rukonaslonima i ormara te njihova kompozicija pripada, međutim, suvremenom izričaju. Interijer je u toj historicističkoj interpretaciji skladno osmišljen i u ostaloj opremi i dekoraciji, od tapeta s uzorkom gotičkog bestijarija koje dopiru do trećine visine zida, presvlake namještaja za sjedenje do uređenja interijera s egzotičnom leopardovom kožom na podu, za to vrijeme karakterističnim elementom preuzetim iz makartovskog tipa interijera. Luster i svijećnjaci rad su bravarskog majstora Josipa Tudjija,⁴⁷ te luster prepoznajemo u onom od polikromiranoga kovanog željeza koji se nalazi u stalnom postavu Muzeja za umjetnost i obrt, a muzeju ga je darovao sam Bollé.⁴⁸ Vezano uz analizu ovog interijera simptomatična je izjava potpuno u duhu vremena i načina interpretacije stilova prošlosti prilagođene suvremenom životu: »Ova soba je posvjedočila tome da je gotički stil kompatibilan s modernim potrebama i svim zahtjevima udobnosti.«⁴⁹

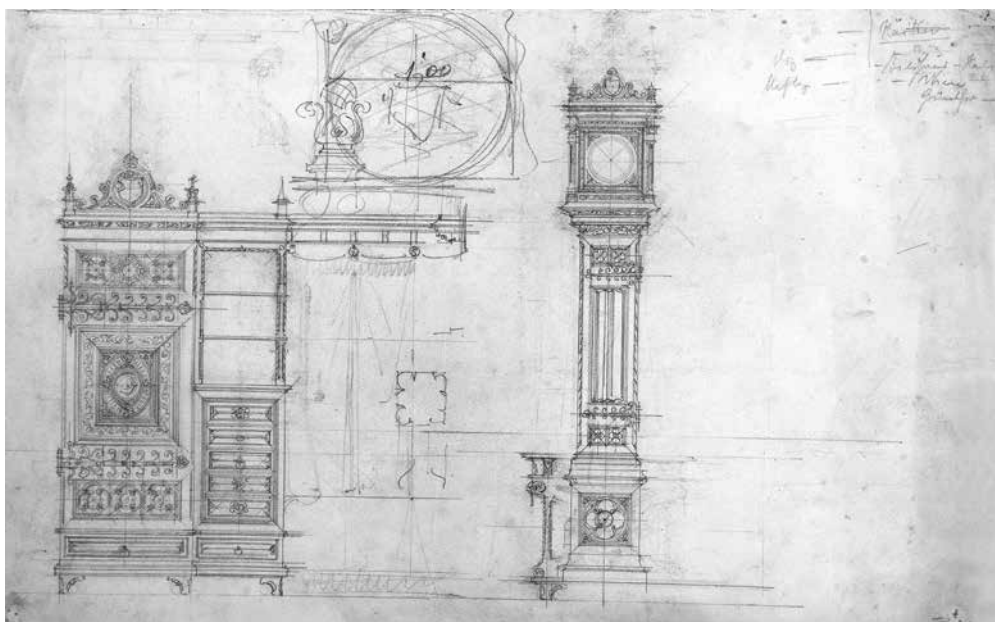
Nadalje, fotografija je omogućila da se prepozna i nacrt za dio te sobe u grupi nacrtu pretpostavljenog Bolléova autorstva u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu,⁵⁰ što potkrepljuje i podatak u članku.⁵¹ Riječ je o nesigniranom i nedatiranom nacrtu ormara koji flankira sofu s naznačenom draperijom iznad nje, te podnog sata koji je dakle bio jedan od predmeta koji su još označeni na tlocrtu sobe, no ne vidi se na fotografiji. Donji dio kućišta sata ukrašen je motivom četverolista koji dominira i bočnom stranom stola, a zaključen je kruništem identičnim onima na ormarama i konzolnom ogledalu. Nacrt ormara nešto je drugačiji od izvedenog predmeta: dijelovi ustakljenih vratnica na nacrtu riješeni su motivom četverolista (sl. 10).

Drugi interijer koji je izložila tvornica *Bothe i Ehrmann* bila je spavaća soba izrađena u stilu *empirea*.⁵² U cijelosti je bila

9 Fotografija sobe za gospodina zagrebačke tvornice namještaja *Bothe i Ehrmann* na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. (iz: DRAGUTIN GAUL /bilj. 11/, sv. IV, list 25)

Photograph of a gentleman's room made by the Zagreb furniture factory Bothe i Ehrmann at the Millennium Exhibition in Budapest 1896 (source: DRAGUTIN GAUL /n. 11/, vol. IV, sheet 25)

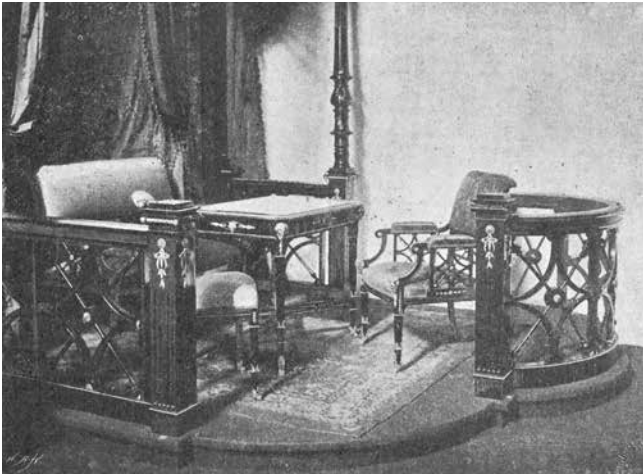

10 Herman Bollé, nacrt za ormar i podni sat sobe za gospodina zagrebačke tvornice namještaja *Bothe i Ehrmann*, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (foto: V. Benović)

Herman Bollé, design for a chest of drawers and a standing clock in the gentleman's room made by the Zagreb furniture factory Bothe i Ehrmann, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu

izrađena u tvornici po vlastitim nacrtima, uključujući bogati tapetarski rad i brončane ukrase i inkrustacije od mjedi.⁵³ Osim što saznajemo da su dio za spavanje i dio za presvlačenje (garderoba) diskretno prekrivale zavjese,⁵⁴ postoji fotografija posebne cjeline koju je činila garnitura postavljena na ogra-

đeni podest⁵⁵ (sl. 11). Oblikovanje, kao što su noge sužene prema dnu i kanelirani stubovi ograde, te dekorativni motivi odgovarajući su stilskom izričaju *second empirea* s temeljem u interpretaciji klasicizirajućih formi. Vrsta drva, mahagonij s brončanim aplikama i detaljima, kao i boja rezede (zelen-

11 Fotografija dijela spavaće sobe zagrebačke tvornice namještaja *Bothe i Ehrmann* na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. (iz: HORVÁT PÁL /bilj. 9/, 274)

Photograph of a part of bedroom made by the Zagreb furniture factory Bothe i Ehrmann, at the Millennium Exhibition in Budapest 1896 (source: HORVÁT PÁL /n. 9/, 274)

kasta) svilene tkanine također je odgovarajuća stilu. Cijeli je aranžman zaokružen draperijama koje flankiraju sofu, potvrđujući konstataciju izvjestitelja da je ovo bila »jedna od najotmjerenijih soba na cijeloj izložbi«. Nastup tvrtke *Bothe i Ehrmann* kvalitativno iznimno visokog dosega potvrđuje i podatak da tvrtka u svom oglasu ističe da je njihov namještaj pohvaljen od strane samog cara, te nadvojvode Lavoslava Salvatora i ugarskog ministra trgovine.⁵⁶ Naposljetku, i Krešić piše da njihovi interijeri »bijahu upravo remek-djela svoje vrsti, i to u pogledu stolarskih kao i tapetarskih radnja«.⁵⁷

Na izložbi je naime bio prezentiran još jedan salon u stilu *empirea*,⁵⁸ a tapetarski rad, uključujući stolce i naslonjače presvučene baršunom s uzorkom⁵⁹ te tapeciranje zidova i stropa, djelo je upravo ove tvornice.⁶⁰ Autor je zagrebački stolar, jedan od prvih učitelja Obrtne škole, Bolléov suradnik, Miroslav Häcker, kojemu to nije jedini rad na izložbi.⁶¹ Po opisu kao jedinom svjedočanstvu, taj je salon bio odgovarajući stilu *second empirea*, kako u materijalu, crno politiran i ukrašen inkrustacijama od bronce,⁶² tako i klasicizirajućim motivima inkrustacija u formi spirala i palmeta.⁶³

S obzirom na rijetkost većih tvrtki za izradu namještaja još i krajem stoljeća svakako treba istaknuti da je uz zagrebačku, na ovoj izložbi nastupila i osječka tvornica namještaja *Povischil i Kaiser*. Izložila je blagovaonicu u stilu engleske gotike, no ocjena u komentaru je suzdržana: »Postav je ukazivao na promišljen rad, ali u cjelini je nedostajalo spokoja, fine stilizacije i harmonije.«⁶⁴

Neorenesansni namještaj

Neorenesansni interijeri bili su najbrojniji u hrvatskoj dionici. O njima, uz popise predmeta i autora, postoji i poneki kraći opis, ipak dovoljno sadržajan za prepoznavanje varijante historicističke ambijentalne i tipološke interpretacije.

Njemačka neorenesansa tako progovara, primjerice, u knjižnici od orahovine zagrebačkog stolara Franje Mihokovića⁶⁵ u tipičnom kolorizmu tamnocrvenih tapeta, drvenim oplatama s ugrađenim elementima, te divanom i perzijskim tepisima u duhu orijentalizma.⁶⁶

U društvenoj sobi za gospodu od masivne hrastovine u staronjemačkom slogu,⁶⁷ preciznije, u stilu rane njemačke renesanse zagrebačkog stolara Gjura Blažekovića nalazio se pak stilski odgovarajući »svjetionik sa morskom djevicom i jelenjim rogovljem«. To je tzv. *Lüsterleibchen*, kasnogotički i renesansni tip drvene polikromirane svjetiljke u obliku polufigure u punoj plastici, češće ženski lik, u kombinaciji s rogovima. Ova je bila u obliku sirene, referirajući se na mitološke i alegorijske uzore.⁶⁸ U profanim prostorima njemačkoga kulturnog kruga u doba vraćanja »staronjemačkom stilu« obližan je element.

Uz dvije pozlaćene garniture izrađene u stilu kasne renesanse – »gospojinski budoir« stolara Ivana Postružina⁶⁹ s koloristički odgovarajućom bijelom pozlaćenom peći Dragutina Keperta⁷⁰ i salon od hrastovine desetljećima prisutnoga zagrebačkog majstora M. E. Sachsa⁷¹ – bile su izložene još dvije u stilu talijanske renesanse. Sukladno stilu, muška radna soba od orahovine i hrastovine Mate Trstenjaka bila je ukrašena hvaljenim intarzijama.⁷² Blagovaonica Ivana Budickog, prvog stolarskog učitelja Obrtne škole i Bolléova suradnika, imala je, uz ostali namještaj,⁷³ i onaj inkorporiran u drvenu oplatu (kutni divan nadvišen baldahinom, kredenc i konzolno ogledalo) te stojeći sat u kutu, dok je gornja ploha oplata i zid iznad nje bio prekriven goblenima »tamno obojane ornamentike«. ⁷⁴ Autor njihova oslika bio je Josip Bauer, također učitelj Obrtne škole.⁷⁵ Stolci su, karakteristično, imali kožne presvlake.⁷⁶

Spomenimo da su i izlagači u drugim odjelima izložili namještaj upravo u stilu renesanse: tako učenici Obrtne škole blagovaonicu od hrastovine »ukrašeno sa pilasteri, bogatom rezbarijom i tokarijom«, ⁷⁷ a na fotografiji izložbene cjeline leopoldovske kaznionice vidi se standardni *altdeutsch* namještaj.⁷⁸

Poznat nam je i izgled tokarenog namještaja koji se nazire na fotografiji dionice Obrtne škole,⁷⁹ dok su učitelji Obrtne škole, stolar Josip Šeremet⁸⁰ i tokar Milan Basler⁸¹ samostalno izlagali svaki dječju sobu, obje od hrastovine. Također je nastupio još jedan učitelj te škole, Vilim Pichler, izloživši doduše samo »kućicu za uru od orahovine sa kiparskom radnjom«. ⁸²

U tu tipološku raznolikost uklapa se radna soba za višeg dužnosnika braće Antuna i Josipa Kovačića iz Zagreba.⁸³ Sukladno karakteru ovakvih manifestacija koje su i mjesto prezentacije novih dostignuća i kurioziteta, uklapaju se bizarni pokućstveni predmeti i raznoliki štapovi od kongo drva karlovačkog obrtnika Ivana Kantnera.⁸⁴

Kao digresiju, ali na liniji stilskih tendencija posljednjeg desetljeća 19. stoljeća, te kod jedne kao prilog atribuciji, spominjem i dvije izložbene cjeline na Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi 1891. u Zagrebu za koje su namještaj izradili stolari koji su izlagali i na Milenijskoj izložbi. S obzirom na profil zagrebačke izložbe, naime, obrtnici nisu

12 Fotografija unutrašnjosti paviljona Hrvatsko-slavonskoga šumarskog društva na Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi u Zagrebu 1891., stolar Miroslav Häcker (iz: HINKO KRAPEK /bilj. 86/)

Photograph of the interior of the pavilion of Hrvatsko-slavonsko šumarsko društvo (Croatian-Slavonian Forestry Society) at the Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba (Jubilee Exhibition of Economy and Forestry) in Zagreb 1891, carpenter Miroslav Häcker (source: HINKO KRAPEK /n. 86/)

bili zastupljeni osim kao izvođači namještaja za izložbene cjeline drugih izlagača.

Jedna je »po lovački« uređena soba u paviljonu Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva⁸⁵ čiji je izgled poznat prema već publiciranoj fotografiji⁸⁶ (sl. 12). Namještaj u stilu njemačke neorenesanse, kvalitativno i stilsko-oblikovno pripadajući uobičajenom građanskom namještaju – primjerice sa stolicama s ispunama naslona i sjedala od pletene trske kao još jedan standard te produkcije – izradio je Miroslav Häcker.⁸⁷

Izložbena cjelina dvorskog dobavljača Daniela Hermanna s tekstilnim proizvodima njegove predionice i originalnim tekstilnim i drugim narodnim rukotvorinama, bila je razdijeljena na dva dijela: pušionicu i, kako piše izvijestitelj s izložbe Janko Ibler, »boudoir u narodnom slogu po nacrtu izložitelja«. Tu spavaću sobu od javorovine oslikanu vegetabilnim motivima etnografskih uzora izradio je Antun Kontak,⁸⁸ a prema fotografiji⁸⁹ vidimo da je riječ o namještaju koji je zapravo građanska soba stila njemačke neorenesanse oslikana narodnom ornamentikom (sl. 13).

Zaključak

Iz svega navedenog razvidan je velik uspjeh hrvatske dionice namještaja i interijera na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896., o čemu svjedoči i niz nagrada.⁹⁰ Nacrte za namještaj i ostalu opremu interijera većinom je izradio Herman Bollé, kao i na izložbama toga profila od 1880-ih, a ujedno je i uredio cjelinu umjetničkog obrta.⁹¹ Produkcija je još uvijek historicistička: u stilskom izrazu dominira neorenesansa i

13 Fotografija izložbenog prostora Daniela Hermanna na Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi u Zagrebu 1891., stolar Antun Kontak (iz: VESNA RAPO /bilj. 2/, 29)

Photograph of the exhibition unit of Daniel Hermann at the Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba (Jubilee Exhibition of Economy and Forestry) in Zagreb 1891, carpenter Antun Kontak (source: VESNA RAPO /n. 2/, 29)

narodni stil, odgovarajuće situaciji u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća u Monarhiji, ne isključujući i druge stilske tendencije, ovdje neogotike i *second empirea*. Bez obzira na nedostatak vizualnih izvora i sačuvanih primjeraka, već i prema kratkim opisima i tipologiji predmeta mogu se definirati karakteristike varijanti neorenesansnih interijera. Narodni stil u raznim izvedenicama ima zajednički nazivnik u primjeni ukrasa etnografskih uzora, prije svega koloriranog crteža tušem ili paljenjem s motivima šarolija na tikvicama te duboreza, dok oblikovno, uz razne interpretacije tradicijskih oblika, općenito nije rijetkost primjene spomenutog ukrasa na građanski namještaj.

U javnosti i kod stranih izvjestitelja namještaj u narodnom stilu plijeni najviše pozornosti, razumljivo s obzirom na implikacije koje traju još od romantičnog ilirizma do programa Kršnjavoga, s jedne strane kao politički argument za autonomnost i samosvojnost, s druge kao šansu ekonomskog probitka i plasiranja na jako i konkurentno europsko tržište.⁹²

Na ovoj je priredbi briljirala i relativno mlada industrija, točnije zagrebačka tvornica namještaja *Bothe i Ehrmann* koja je od početka svoga rada postavila visok kvalitativan nivo, postavši ravnopravna, dapače konkurentna bečkoj industriji namještaja kojoj će dijelom i pripadati ubrzo osnovavši u Beču podružnicu. Kvalitetu i supremaciju će dokazivati i u zagrebačkom okruženju u kojem će biti jedan od glavnih izvođača opreme velikih javnih prostora i u vremenu koje slijedi.⁹³

Usprkos političkim ograničenjima, lošim ekonomskim uvjetima i jakoj konkurenciji uvoznih proizvoda, hrvatski proizvođači namještaja dokazali su da su kvalitetom ipak mogli držati korak s proizvodnjom u Monarhiji, odnosno u

direktnoj komparaciji, s Ugarskom. Kroz komentar Milana Krešića stoga zaključimo: »Naši se izložci ne mogoše doduše

brojno mjeriti sa ugarskim, nu po svojim svojstvima bijahu im ravni, pače natkriliše ih u stilističkom pogledu.«⁹⁴

Bilješke

- 1 IVAN KRSTITELJ ŠVRLJUGA, Izložba hrvatskih domaćih obrtnina, u: *Vienac*, 1 (1882.), 12; MIROSLAVA DESPOT, Nekoliko značajnih izložaka na obrtničkoj izložbi u Beču godine 1845., u: *Zbornik Muzeja primjenjene umetnosti*, 8 (1962.), 125; JONATHAN MEYER, Great Exhibitions: London – New York – Paris – Philadelphia 1851–1900, Woodbridge, 2006., 11–12; JASNA GALJER, Expo 58 i jugoslavenski paviljon Vjenceslava Richtera, Zagreb, 2009., 20; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Croatian Pavilions at the 1896 Millenium Exhibition in Budapest, u: *Ephemeral Architecture in Central-Eastern Europe in the 19th and 20th Centuries*, (ur.) Miklós Székely, Budapest, 2013., 16.
- 2 Unutar povijesne znanosti npr. radovi Mirosłave Despot. Opširno i u: VESNA RAPO, Hrvatski školski muzej. Pariška soba. Uspjesi hrvatskoga školstva na izložbama druge polovice 19. stoljeća, Zagreb, 2006.
- 3 Godine 1885. bilo je 8607 izlagača, a 1896. preko 21 000 u 200 zgrada. – MILAN KREŠIĆ, Izvješće o milenijskoj izložbi Kraljevine Ugarske, Zagreb, 1897., 7.
- 4 Proizvodnja toga namještaja u 1894. bila je procijenjena na 1 milijun forinti. – MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 129–130.
- 5 MAVRO ŠPICER, S milenijske izložbe VIII, u: *Nada*, 15 (1896.), 295.
- 6 *Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896.*, Zagreb, 1896., 139–141.
- 7 Npr. nagrađeni I. Budicki i M. Häcker na izložbi u Trstu 1882. (nacrt H. Bollé). – MILAN KREŠIĆ, Izvješće o tršćanskoj izložbi godine 1882., Zagreb, 1883., 128; Obojica, te J. Šeremet, uz ostale, nagrađeni i na Zemaljskoj izložbi u Budimpešti 1885. – ***, *Zagrebački izložitelji na zemaljskoj izložbi u Budimpešti*, u: *Narodne novine*, 102 (1885.), bez pag.; ***, U Budimpešti odlikovani hrvatski izložitelji, u: *Narodne novine*, 220 (1885.), bez pag.
- 8 MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 379.
- 9 HORVÁT PÁL, Horvát- és Szlavonorszag művészi ipara, u: *Az Iparművészet 1896-ban. Millénniumi emlékkönyv*, (ur.) Ráth György, Budapest, 1897., 275. Zahvaljujem Siniši Steinu, prof., na prijevodu cijelog članka s mađarskog jezika.
- 10 Psiha i nacrt za psihu, Muzej grada Zagreba. O ostavštini Augusta Posilovića u Muzeju grada Zagreba vidi: NADA PREMERL, Kat. br. 9.1.12. i 9.1.13., u: *Stoljetnica. Stota obljetnica Muzeja grada Zagreba, 1907.–2007.*, katalog izložbe, (ur.) Željka Kolveshi, Zagreb, 2007., 119, 121. Zahvaljujem na podacima Nadi Premerl, prof., te na uvidu u građu (namještaj) i informacijama voditeljici Zbirke namještaja, satova i drugog posoblja Muzeja grada Zagreba Maji Arčabić, prof.
- 11 DRAGUTIN GAUL, Uzorci za obrtnike i obrtne škole, Tečaj 1896. Obrt drva. (Mintalapok), Budapest, bez pag.
- 12 Garnitura se sastojala od dva ormara, dva kreveta, dva noćna ormarića, stola za umivanje, okruglog stolića s dva stolca bez naslona, škrinje, držala za ručnik i karniše. U popisu izložaka ne navodi se stolić. – *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 139; Milan Krešić navodi 3 karniše. – M. K., Krasno pokućstvo za spavaću sobu, u: *Narodne novine*, 115 (1899.), bez pag. Vidi fotografiju s izložbe u Muzeju grada Zagreba u: URL: http://www.mgz.hr/hr/izlozbe/stota-obljetnica-muzeja-grada-zagreba-1907-2007-_-100-_-sto-_-c-_-cent-_-cento-_-hundred-_-stoljetnica,163.html (22. VI. 2014.). Na fotografiji interijera s Milenijske izložbe vidi se i svjetiljka koja nigdje nije navedena.
- 13 Realizirane su razne diplome i adrese, oslici crkava i oltari, crkveno posuđe. – OLGA MARUŠEVSKI, August Posilović u crkvi Sv. Marije pod Okićem, u: *Pod Okićem. Zavičajna knjiga župa Sv. Marije i Sv. Martina*, (ur.) Dragutin Pavličević, Zagreb, 1993., 354; ARSEN DUPLANČIĆ, Dva djela Augusta Posilovića u Splitu, u: *Kulturna baština*, 20 (1990.), 179–187; *Stoljetnica* (bilj. 10), 21; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Župna crkva svetog Petra u Veleševcu – *Gesamtkunstwerk* rane neogotike u hrvatskoj arhitekturi, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33 (2009.), 200; IVO LENTIĆ, Crkveno posuđe, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, knj. 1, katalog izložbe, (ur.) Vladimir Maleković, Zagreb, 2000., 374. Autor je inicijala (časopis *Hrvatska vila*, 1882.). – OLGA MARUŠEVSKI, Devetnaesto stoljeće u opremi tiskarskog proizvoda u Hrvatskoj, u: *Zbornik radova. II. kongres Saveza društva povjesničara umjetnosti SFRJ*, Celje, 1978., 48. Autor je i novog inicijala za časopis *Obrtnik*. – ***, Naš novi naslov, u: *Obrtnik*, 1 (1889.), 6.
- 14 Vidi u Muzeju za umjetnost i obrt, dio objavljen u: VANJA BRDAR MUSTAPIĆ, Namještaj u doba historicizma, u: *Historicizam u Hrvatskoj* (bilj. 13), 687.
- 15 Vidi i u: VELIMIR DEŽELIĆ SIN, Tisuću metara nad morem, Zagreb, 1944., 36.
- 16 DRAGUTIN GAUL (bilj. 11).
- 17 OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 13).
- 18 ***, Njemački glas o hrvatskoj izložbi, u: *Obrtnički viestnik*, 3, (1896.), 21–22; VANJA BRDAR MUSTAPIĆ (bilj. 14), 348, 351.

19
DRAGUTIN GAUL (bilj. 11).

20
HORVÁT PÁL (bilj. 9), 272.

21
VLADIMIR LUNAČEK, Izložba I. hrvat. udruge za stolarske i dekorativne proizvode, u: *Narodne novine*, 125 (1902.), bez pag.

22
Nacrta za držač za ručnike i za škrinju i stolac crteži su olovkom, a ostali tušem na papiru. Svi nacrti bili su vezani u svežanj. Nalaze se u Zbirci arhitektonske dokumentacije Muzeja grada Zagreba. Zahvaljujem voditeljici zbirke dr. sc. Heli Vukadin Doronjgi na uvidu u građu.

23
***, Pokućstvo u hrvatskom narodnom slogu, u: *Obzor*, 109 (1902.), bez pag. Jedino zrcalo umivaonika nema izraziti potkovičasti oblik s nacrtu, vjerojatno iz tehničkih razloga. Na oštećenom donjem rubu nacrtu za ormar olovkom piše *Her ...*

24
Nigdje se više ne spominje taj podatak, a možda ga treba iščitati i u kontekstu svađe Posilovića i Kontakta upravo vezano uz izlaganje ove sobe na Milenijskoj izložbi. Posilović zamjera da se kao autor navodi samo Kontakt kome je Vlada dala i financijsku podršku. Natpis na nacrtu kreveta i noćnog ormarića. – *Stoljetnica* (bilj. 10), 121.

25
I crkveni opus okarakteriziran je kao »naiva neostilske crkvene umjetnosti«. – OLGA MARUŠEVSKI, O vrednovanju i čuvanju neostilske crkvene opreme – u povodu obnove u ratu oštećene župne crkve Sv. Križa u Sisku, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20 (1996.), 147.

26
ISO KRŠNJAVI, Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba, u: *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, knj. 1, Zagreb, 1986., 402.

27
VLADIMIR LUNAČEK (bilj. 21).

28
Kao i većina soba s Milenijske izložbe, bila je namijenjena prodaji. Detaljno u: VANJA BRDAR MUSTAPIĆ, Namještaj Obrtne škole, Hermana Bolléa i njegovih suradnika u Muzeju za umjetnost i obrt – prilog atribucijama, u: *Peristil*, 55 (2012.), 67.

No i tri godine kasnije još je kod Kontakta. M. K. (bilj. 12). Nalazila se u prizemlju Kontakove ulične kuće u Prilazu 15 (danas 23). – VELIMIR DEŽELIĆ ML., Kakvi smo bili? Zapisi mojoj unučadi, Zagreb, 2011., 483–487.

Izložena je 1902. na spomenutoj izložbi, poslije u Trgovačko-obrtničkom muzeju prema napisu na nacrtu. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti ju je 1982. darovala Muzeju grada Zagreba. – *Stoljetnica* (bilj. 10), 141, 119, 121.

29
Namještaj za ljekarnu *K Zrinjskom*. – ***, Naredjaj u novoj ljekarni na Zrinjevcu, u: *Obrtnik*, 17 (1895.), 134. Vidi u: OLGA MARUŠEVSKI, Od Manduševca do Trga Republike, Zagreb, 1987., 17. Klupe u Gradskoj skupštini iz 1894. s pločicom s imenom i godinom te naslonjači s rezbarenim gradskim grbom. – IVAN ULČNIK, Naši stari zagrebački privrednici, u: *Zagreb. Revija Društva Zagrepčana*, 11 (1934.), 340. Vidi: *50-godišnjica Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu: 1852.-1902.*, Zagreb, 1902., 141–142, 141. Vidi i: URL: <http://www.zagrebancija.com/hr-aktualnosti/gradska-skupstina-nekoc-je-bila-zatvor-i-kazaliste> (10. I. 2014.). Prepravljeni kredenc koji

je, prema obiteljskoj tradiciji, izradio stolarski naučnik u Kontakovoj radionici za majstorsko djelo. Zahvaljujem na podacima i građi prof. dr. sc. Đuri Deželiću i prof. dr. sc. Dori Sečić. Zahvaljujem Željki Kolveshi, prof., iz Muzeja grada Zagreba što me uputila na prof. dr. sc. Đuru Deželića. Zahvaljujem na informacijama o naslonjačima Silviju Novaku, prof., pročelniku Gradskog zavoda za zaštitu kulturne i prirodne baštine i stručnoj savjetnici u tom zavodu Steli Cvetnić Radić, prof.

30
Radi i u đakovačkoj katedrali. – DRAGAN DAMJANOVIĆ, Đakovačka katedrala, Zagreb, 2009., 286–294; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Herman Bollé – izgradnja i oprema katedrale u Đakovu, u: *Croatiana Christiana Periodica*, 63 (2009.), 122, 126; *Stolna crkva u Djakovu*, Prag, JAZU, 1900., 40.

31
Došlo je do zabune u popisu izlagača. Vidi: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 141, 217. Drugi izvori opisuju je u sklopu izložaka u šumarskom paviljonu. – MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 321; HORVÁT PÁL (bilj. 9), 273; detaljno u: VANJA BRDAR MUSTAPIĆ (bilj. 28), 66–67.

32
Ormar, psiha, noćni ormarić, ormarić, tri stolca, karniša, klupa-škrinja, krevet. Ormar i stolac su u stalnom postavu. Nedostaje krunište ormara koje se vidi na fotografiji i nacrtu. Stol, uspostavilo se, nije dio garniture nego je rad zagrebačkog stolara Josipa Šeremeta. Pojedini su predmeti prepravljeni. – VANJA BRDAR MUSTAPIĆ (bilj. 28), 67–68.

33
Državni arhiv u Zagrebu (dalje DAZg), fond 135: Državna središnja obrtna škola, dokumentacija o izložbama, sign. 22099 (dalje *Oš izložbe*); VESNA RAPO (bilj. 2), 480; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Arhitekt Herman Bollé, Zagreb, 2013., 601.

34
Detaljno u: VANJA BRDAR MUSTAPIĆ (bilj. 28), 66–67.

35
Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, zbirka nacrtu Dijecezanskog muzeja (dalje NAZ ZNDM), sign. III/36 (prije VIII/1-5). Okvir zrcala nedavno je darovan Muzeju za umjetnost i obrt, ali prepravljen. Ljubazno zahvaljujem Bojani Gnječ, mag. pharm., te dr. sc. Ivanu Mirniku na posredovanju.

36
Sastav sobe u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 140.

37
U potpisu pod fotografijom krivo je napisano ime stolara I. Sorenic. – HORVÁT PÁL (bilj. 9), 271. Vidi fotografiju u: DRAGAN DAMJANOVIĆ (bilj. 33), 600.

38
U dva kuta sobe bili su ugrađeni kutni ormari, na jednoj strani zida vješalica s ogledalom. Ostalo: stol, četiri stolca, jedna klupa i dva stolca bez naslona. U prizemlju od stubišta nalijevo. – HORVÁT PÁL (bilj. 9), 271.

39
***, Umjetni obrt na izložbi, u: *Obrtnik*, 22 (1895.), 175. Ime i podatak da je iz Zagreba: MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 382.

40
HORVÁT PÁL (bilj. 9), 272.

41
Ostala oprema: svjetiljka i svijećnjaci zagrebačkog bravara Josipa Tudjija, zastori samostana milosrdnih sestara u Zagrebu, tapetar Ferdo Hirz, kotlar Gjuro Lenz: bakreno posuđe za umivaonik

bravara Tudjija. – *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 124, 142; ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 176.

42

U popisu izlagača nije naveden nijedan stolar i tesar iz Bjelovara.

43

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 272–273.

44

Na prvom katu s lijeve strane stubišta, uz nju blagovaonica I. Budickog, s druge strane stubišta izložba obrtničkih škola, također u tri dijela. – HORVÁT PÁL (bilj. 9), 276.

45

U prijavi nastupa piše: soba za blagovanje u stilu tirolske gotike, bogato urešena okovima od kovanog željeza i bakra. – ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 175. U popisu izložaka i Horvátovu osvrto navodi se kao soba za gospodu, a u *Obrtniku* i *Uzorcima za obrtnike* kao blagovaonica. Tvornica je oglašava kao sobu za gospodu, što po sastavu i jest. – *Narodne novine*, 204 (1896.), bez pag.

46

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 274; DRAGUTIN GAUL (bilj. 11).

47

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 276.

48

Vidi u: ARIJANA KOPRČINA, Metal u doba historicizma u Hrvatskoj, u: *Historicizam u Hrvatskoj* (bilj. 13), 725.

49

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 276.

50

NAZ ZNDM, sign. VIII/1–5.

51

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 274, 276.

52

Sastav sobe u: *Kraljevina Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 139.

53

Samo je zidno zrcalo izradio bravar Gjuro Hammel. – ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 176; *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 123.

54

Kraljevine Hrvatska i Slavonija ... (bilj. 6), 276.

55

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 274. Taj dio garniture čine sofa, stolac, naslonjač i pravokutni stolić.

56

Narodne novine, 204 (1896.), bez pag.

57

MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 380.

58

Sastav sobe u: *Kraljevina Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 139.

59

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 273.

60

Detaljno u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 142.

61

Autor je kućišta Hefererovih orgulja (nacrt H. Bollé). – MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 382. Polikromne i pozlatarske radove izveo je Slavoljub Wagmeister. Vidi isto i: ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 176; *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 142. Danas u

crkvi sv. Lovre u Požegi. – LINA SLAVICA PLUKAVEC, Orgulje zagrebačke katedrale, u: *Crkvena kulturna dobra: Analecta*, 3 (2005.), 9–23, 35; IRENA KRAŠEVAC, Interijer požeške crkve sv. Lovre u 19. stoljeću – primjer neogotičke obnove, u: *Peristil*, 55 (2012.), 78–79. Izradio je i vrata umjetničkog paviljona na izložbi. – *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 139–140. U prijavama za izložbu piše da je vlada od Häckera naručila i oltar (pozлата Josip Murović, kipovi Dragutin Morak, bravar Fiket dva neorenesansna kandelabra za njega). Također u prijavi piše da će izložiti potpuno uređenu kuhinju koja se više ne spominje. – ***, Umjetni obrt na izložbi ... (bilj. 39), 175–176. Morak je napravio šest kipova za oltar (ne piše za koji). – *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 134.

62

***, Umjetni obrt na izložbi ... (bilj. 39), 175.

63

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 273. U prijavama za izložbu i »stojeća ura« M. Kneza. Kamin od majolike Josipa Kalline. Bravar Gjuro Hammel izradio je prema jednom izvoru svijećnjake. – ***, Umjetni obrt na izložbi ... (bilj. 39), 176. Prema drugom izvoru, dva ogledala. – *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 123.

64

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 275. Prema ovom izvoru, blagovaonica od orahovine. Prema osječkim novinama *Die Drau* od ulaštene hrastovine s gobelinima. – IDA HORVAT, Djelovanje tvornice od osnivanja do 1945., u: *Sto godina tvornice namještaja u Osijeku. Od tvornice Josip Povischil do današnje Mobilie RO »Ivan Marinković«*, katalog izložbe, Osijek, 1984., 9.

65

Sastav sobe u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 140.

66

HORVÁT PÁL (bilj. 9), 273. Ime je krivo napisano: Franjo Mihalkovics. Zavjese i jastuci (crveno i zeleno sukno) tapetar Josip Saulik. Luster i svijećnjaci bravar Adalbert Hohnjec, u popisu izlagača piše Viktor Plemić. – *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 123. Kamin od majolike Dragutina Keperta, »ura za stijenu« dobavljača Dragutina Vasića. – ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 176.

67

Izlagao je na stubištu industrijalnog paviljona. Sastav sobe u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 139.

68

Ovaj tip lusteru javlja se već na samom kraju 14. stoljeća. Luster u obliku sirene nacrtao je 1513. Albrecht Dürer, služeći kao uzor egzaktnim kopijama i raznim varijantama.

69

Luster od bakra i dva zidna svijećnjaka zagrebački bravar Gjuro Burić, tapetar Josip Saulik. Sastav sobe u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 123, 140, 142.

70

Pozlata garniture Slavoljub Wagmeister. – ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 175–176.

71

Sastav sobe objavljen. Luster i dvije girandole rad zagrebačkog bravara Božidara Devidéa. – *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 140, 123. Stojeća ura urara M. Kneza. – ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 175.

72

Sastav sobe u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 141; ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 175. Vidi i: HORVÁT PÁL (bilj. 9), 275; MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 380.

- 73
Sastav blagovaonice u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 139.
- 74
HORVÁT PÁL (bilj. 9), 276; *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 142.
- 75
HORVÁT PÁL (bilj. 9), 276; ***, Umjetni obrt na izložbi ... (bilj. 39), 175; *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 142.
- 76
Tapetar Ivan Steger. Sastav blagovaonice, tapetarski radovi u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 142, 123. Vidi ime u MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 388. A. Hohnjec rasvjetna tijela od kovanog željeza. U mađarskom članku navodi se kao autor R. Rimay, a u *Obrtniku* Hohnjec. Peć Josipa Pospišila. Bijelo vezeni stolnjaci i ubrusi, rad samostana milosrdnih sestara u Zagrebu. – ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 176. Opširno o atribuciji u: VANJA BRDAR MUSTAPIĆ (bilj. 28), 69–71.
- 77
Izradili učenici trećeg i četvrtog tečaja. Sastav u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 19.
- 78
DAZg, Fond 135, *Oš izložbe*; VESNA RAPO (bilj. 2), 124.
- 79
DAZg, Fond 135, *Oš izložbe*; VESNA RAPO (bilj. 2), 484.
- 80
Tapetar Ivan Steger, urar M. Knez, peć Josip Pospišil. – ***, Umjetni obrt na izložbi ... (bilj. 39), 175–176; MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 381. Sastav sobe u: *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 140.
- 81
Kraljevine Hrvatska i Slavonija ... (bilj. 6), 141.
- 82
Kraljevine Hrvatska i Slavonija ... (bilj. 6), 140.
- 83
Peć Josip Kalina, sat M. Knez, tapetar M. E. Sachs. – *Kraljevine Hrvatska i Slavonija ...* (bilj. 6), 142; ***, Umjetni obrt na izložbi (bilj. 39), 175–176. Kotlar Gjuro Lenz. – HORVÁT PÁL (bilj. 9), 273, 275.
- 84
MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 381.
- 85
JANKO IBLER, Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u Zagrebu godine 1891., Zagreb, 1892., 174.
- 86
HINKO KRAPEK, Jubilarna gospodarska-šumarska izložba u Zagrebu 1891., fotoalbum, Muzej za umjetnost i obrt; reproducirano u: IGOR GOSTL, Najsjajnija zagrebačka predstava, Zagreb, 1996., 88.
- 87
MILAN KREŠIĆ, Jubilarna izložba hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u godini 1891. III. Paviljon hrv.-slav. Šumarskog društva, u: *Obrtnik*, 26 (1891.), 213; MILAN KREŠIĆ, Jubilarna izložba hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u godini 1891. III. Paviljon hrv.-slav. Šumarskog društva, u: *Vienac*, 35 (1891.), 553. Opremio je i paviljon knjižare *Kugli i Deutsch.* – *Dom i svet*, 19 (1891.), 310.
- 88
Ukrase s motivima s tikvica izradio je seljak Ivačić iz Drenovaca u Slavoniji. Ibler navodi ime Tomo, a Krešić Petar. – JANKO IBLER (bilj. 85), 16, 17; MILAN KREŠIĆ, Jubilarna izložba hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u godini 1891. V., u: *Obrtnik*, 29 (1891.), 240; MILAN KREŠIĆ, Jubilarna izložba hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u godini 1891. V., u: *Vienac*, 37 (1891.), 586.
- 89
Stalni postav Muzeja grada Zagreba. Reproducirana fotografija i podatci u: VESNA RAPO (bilj. 2), 29, 91.
- 90
Velika milenijska medalja: A. Kontak, I. Budicki, M. Häcker, F. Mihoković, *Bothe i Ehrmann*. Izložbena medalja: braća Kovačić, Ivan Oblak, I. Postružin, J. Šeremet i A. Zorinić, te tapetar J. Saulik. – ***, Odlikovani članovi hrv. zem. društva za obrt i industriju na milenijskoj izložbi, u: *Obrtnički viestnik*, 11 (1896.), 86; ***, Njemački glas o hrvatskoj izložbi (bilj. 18), 21–22; *50-godišnjica Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu: 1852.–1902.* (bilj. 29), 142. Zlatni križ za zasluge s krunom: A. Kontak, Josip Povischil. – ***, Odlike povodom milenijske izložbe, u: *Obrtnički viestnik*, 14 (1897.), 109–110.
- 91
HORVÁT PÁL (bilj. 9), 277, 271.
- 92
Opširno u poglavlju o narodnom stilu u arhitekturi i umjetničkom obrtu: OLGA MARUŠEVSKI, Iso Kršnjavi kao graditelj. Izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih spomenika u Hrvatskoj, Zagreb, 2009., II. nadopunjeno izd., 136–148.
- 93
Evo samo nekoliko primjera s prijelaza stoljeća: palača Prve hrvatske štedionice, te namještaj u narodnom slogu po nacrtu arhitekta Antuna Hrubýja za *Budjevačku pivnicu* u zgradi štedionice. Ispravljam time vlastitu tvrdnju da se ne zna autor namještaja te pivnice. – JOSIP PL. VANCAŠ, Palača prve hrvatske štedionice u Zagrebu, u: *Viesti društva inženira i arhitekta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 7 (1900.), 76; VANJA BRDAR MUSTAPIĆ (bilj. 28), 71. Oprema i Eskomptnu banku. – ***, Nova zgrada eskomptne banke, u: *Narodne novine*, 184 (1899.), bez pag.
- 94
MILAN KREŠIĆ (bilj. 3), 379.

Summary

Vanja Brdar Mustapić

Croatian-Made Furniture at the 1896 Millennium Exhibition in Budapest

The presence of Croatian furniture producers at the Millennium Exhibition in Budapest 1896 has so far been analysed and interpreted on the basis of largely unpublished photographs from the Hungarian publications of the time, accompanied by extensive descriptions, as well as comments in Croatian journals and the known objects, lists, and reviews related to the exhibition. These photographs and descriptions presented the hitherto unknown appearance not only of the furniture, but also of the interiors of individual producers, which makes them an outstanding document for the history of furniture in Croatia, rather deficient in attributed objects, photo-documentation, and designs. They have also served as a source in identifying individual designs, such as that attributed to Herman Bollé for a part of the neo-Gothic room produced in Zagreb's furniture factory *Bothe i Ehrmann*, nowadays at the Archdiocesan Archive in Zagreb. Photograph showing the bedroom of cabinet maker Antun Kontak from Zagreb, made according to a design by August Posilović, offers a good insight into the exhibition unit and the individual objects. Parts of the room and the designs are nowadays preserved at the Municipal Museum of Zagreb, whereas the washing table and its design were already presented at an exhibition in 2007, on the occasion of the 100th anniversary of the museum, and published in the accompanying catalogue. These are so far the only preserved samples of such furniture designed by either of the two artisans: Posilović for the profane interiors and Kontak for the residential ones.

Building upon her previous research on the bedroom made by cabinet maker Dragutin Turković from Đakovo, today preserved at the Museum of Arts and Crafts in Zagreb, with a previously unsigned and undated design for a chest of drawers attributed to Herman Bollé, the author of this article has been able to identify another design, namely for a mirror and a chair, signed and dated, which has corroborated the previous attribution. After all, Herman Bollé authored most furniture designs for the Croatian section. The article also of-

fers data on the furniture and other equipment from various exhibition units for which there is no photo-documentation and the objects have not been preserved, including a list of their authors, as a basis for further research and possibly new detections and attributions of objects and designs. It has been established that the cabinet maker Miroslav Häcker from Zagreb, who took part in the Millennium Exhibition, also produced furniture for the Jubilee Exhibition of Economy and Forestry in Zagreb 1891 for the exhibition unit of the pavilion of the Croatian-Slavonian Forestry Society.

These sources show that, in terms of quantity, neo-Renaissance furniture prevailed in the Croatian section of furniture and interior decoration at the Millennium Exhibition, but according to the comments of the time, one of the most interesting groups of furniture was that made in folk style, which was also in accordance with the political and economic connotations. The most numerous comments were those on the bedroom of Kontak–Posilović, which was made in a specific style, typical of Posilović's opus. These stylistic tendencies were characteristic, albeit not the only ones, of the last two decades of the 19th century, and the stylistic variety is also manifest in the exhibited interiors of other furniture producers. It should be emphasized that the young Croatian furniture industry was also present at the exhibition. Beside *Povischil i Kaiser* from Osijek, the most prominent furniture factory was *Bothe i Ehrmann* from Zagreb, which exhibited wall coverings and as many as two interiors: the abovementioned neo-Gothic one, designed by Bollé, and a bedroom in the *Empire* style, which was produced entirely at the factory, after its own design. The presence of Croatian furniture producers at the Millennium Exhibition in Budapest 1896 was very successful and internationally acclaimed, which speaks of its quality.

Keywords: furniture, Millennium Exhibition, Herman Bollé, August Posilović, Dragutin Turković, Antun Kontak, *Bothe i Ehrmann*, Miroslav Häcker

